

od polikloriranih bifenila, prva pomoć osobama kontaminiranim polikloriranim bifenilima; novija saznanja o zdravstveno-ekološkim opasnostima od primjene polikloriranih bifenila; zaštita pri radu na opremi koja sadrži poliklorirane bifenile; 7. POTICAJNA PITANJA; 8. LITERATURA te 9. POSEBNI PRILOZI. U poglavlju "Posebni prilozi" tiskani su radovi naših afirmiranih poznavatelja obrađene problematike. Njihovi radovi su obogatili ovu knjigu i pridonijeli povećanju njezine stručne i praktične vrijednosti.

Knjiga se može nabaviti u poduzeću ARAK N.J. s.p.o. Zagreb, Savska cesta 42, tel. i faks: 01/519-195 i knjižara i papirnica Vrbik, VIII Vrbik 33d, tel.: 01/533-409 i 539-311 fax: 01/539-311.

Veljko Mudrić

ENVIRONMENTAL ETHICS

*An Interdisciplinary Journal
Dedicated to the Philosophical
Aspects of Environmental Problems*

Izdavači: Environmental Philosophy
Inc. & University of North Texas

Šesnaesto godište interdisciplinarnog časopisa posvećenog filozofskim aspektima environmentalnih problema – *Environmental Ethics* – bavi se brojnim pitanjima raznolikog sadržaja – od teorijskih do vrlo primijenjenih i pragmatičnih problema ekološke etike.

Prvi broj (*Spring 1994, Volume 16, Number 1*) sadrži šest članaka, od čega su četiri diskusije te tri recenzije.

Ned Hettinger se u članku *Valuing Predation in Rolston's Environmental Ethics: Bambi Lovers versus Tree Huggers* bavi procjenom grabežljivosti u Rolstonovoj environmentalnoj teoriji »ljubitelja Bambija nasuprot uzgajivačima drveća«. Hettinger smatra da je Rolstonova environmentalna etika pristrana prema biljkama, jer

im pridaje veće značenje u zaštiti nego životinjama. Rolston može, prema autorovu mišljenju, izbjeći tu pristranost šireći načelo zaštite biljaka i na ljudske odnose sa životinjama.

Alastair S. Gunn u članku *Environmental Ethics and Tropical Rain Forests: Should Greens Have Standing?* razmatra problem uništavanja tropskih šuma. Autor smatra da bi (kao i s Antarktikom) bilo previše važno i previše vrijedno te šume iskoristavati samo za razvoj, jer su dio globalnog naslijeđa. Međutim, ljudi u razvijenom svijetu smatraju kritiku »zelenih« nedovoljnom i misle da »zeleni« niti imaju, niti zaslužuju moralno stajalište kao kritičari sve dok ne uspiju utjecati na promjene trgovačke politike, retorike i ekstrasvagantnih stilova života.

John M. Gowdy u članku *Progress and Environmental Sustainability* bavi se jednom od najpopularnijih ideja zapadne kulture – napretkom. Među ekonomistima to je sinonim za ekonomski rast. Prema zastupnicima neograničenog rasta, više rasta rezultirat će čistim okolišem, stabilnom populacijom te socijalnom i ekonomskom jednakosti. Ovaj autor tvrdi da nema uvjerljivog argumenta za dosadašnji ljudski napredak, pa tako nema razloga vjerovanju da bi se on i ubuduće pojavio. Treba se usredotočiti na to da učinimo nešto s onim što imamo.

Krederik Kaufman u članku *Machines, Sentience, and the Scope of Morality* problematizira primjenu moralne brige i odgovornosti uspoređujući živa bića i strojeve. Autor tvrdi da se zapravo radi o dvojbi iz koje treba razriješiti imaju li i strojevi interese (a time moralno stajalište) ili je nužan uvjet za uključivanje dosega morala – mentalitet. Autor tvrdi da je aspekt mentaliteta nužnog za posjedovanje interesa mnogo kompliciraniji nego puka osjećajnost. Kaufman tvrdi da je moralna briga primjerena samo onim bićima koja imaju interese, razumljive kao preferencije, pa bića bez preferencija (aktualnih,

idealiziranih itd.) stoga nisu moralno važna.

Brian K. Steverson, u članku *Ecocentrism and Ecological Modeling*, stvara svojevrсни izazov ekološkoj etici. On tvrdi da se ekocentrizmom previše proširuje sfera moralno važnih entiteta da bi se uključili entiteti koji »nisu dostojni« moralne važnosti. Stoga mu je namjera zaintrigirati raspravu o dvojbi oko ekološkog modeliranja. Prema njegovu mišljenju, ekološki modeli s jedne strane propuštaju adekvatno pokazati kako se ljudska populacija, redovito, odnosi prema neljudskoj populaciji na ekološki specifičan način, a s druge pružaju preširoku sliku unutar sfere moralno važnih bića za koja se ne čini da mogu biti osjećajno shvaćena kao takva. U bilo kojem slučaju, ekocentrička pozicija je, prema njegovu mišljenju, dramatično oslabljena.

David Strong u članku *Disclosive Discourse, Ecology, and Technology* zastupa pluralistički pristup environmentalnim i tehnološkim problemima s kojima se danas suočujemo. Autor naglašava ekološki angažman koji pokazuje kako se ljudi na mnoštvo načina bave prirodom i prirodnim stvarima te ga naziva 'otkrivenim diskursom' (*disclosive discourse*). Taj diskurs, međutim, ne upotrebljavaju isključivo ekologisti i drugi znanstvenici. Da on može predstavljati prirodu i prirodne stvari u njihovom najprofanijem i moćnom pozivu, pokazali su upravo veliki pisci. Stoviše, 'otvoreni diskurs' nije ograničen samo na riječi: umjetnička djela su također otvorena. Karakteriziranjem dubljeg smisla problema s kojim se različito suočavamo kao — prema autorovu mišljenju — fundamentalno tehnološkog umjesto environmentalnog, moguć je mnogo različitiji pluralitet alternativna tehnologiji, koji nije ograničen samo na one koje su primarno prirodne.

Na kraju ovoga broja nalazimo kratak pregled recenzija o sljedećim publikacijama: Susan Power Bratton, *Six Billion &*

More: Human Population Regulation and Christian Ethics; Frederick Ferre, ed.: *Research in Philosophy & Technology: Technology and the Environment* i Theodore Rozsak: *The Voice of the Earth*.

Drugi broj (**Summer 1994, Volume 16, Number 2**) sadrži sedam članaka, od kojih su četiri rasprave o pojedinim problemima te tri recenzije.

Karen Green se u članku pod naslovom *Freud, Wollstonecraft, and Ecofeminism: A Defense of Liberal Feminism* bavi, kako i sama eksplicite kaže, »obranom liberalnog feminizma«. Autorica pokazuje argumente koji su podloga shvaćanjima da postoje značajne logičke, konceptualne, historijske ili psihoseksualne veze između subordinacija žena i prirode, ali tvrdi da je osnova na kojoj počivaju te tvrdnje problematična, budući da su one prije praktične nego konceptualne naravi.

Robert Elliot u članku *Extinction, Restoration, Naturalness* (Izumiranje, obnova, prirodnost) odbacuje stajalište Alastaira S. Gunna, koji tvrdi da je načelno moguće restaurirati oštećeni prirodni okoliš i obnoviti njegovu punu vrijednost, omogućujući postojanje različitih vrsta. Elliot, pak, tvrdi da taj uvjet nije nužan, jer se puna vrijednost, prema njegovu mišljenju, ne može obnoviti. Autor skicira i objašnjava strukturu i potankosti teorijske osnove za tu tvrdnju.

G. W. Burnett i Kamuyu wa Kang'ethe u članku *Wilderness and the Bantu Mind* (Divljina i Bantu svijest) raspravljaju o predrasudama zapadnjaka koji misle da Afrikancima nedostaje emocionalnog iskustva s romanticizmom i transcendiranjem te da oni stoga nemaju filozofske pretpostavke nužne za zaštitu divljine. Prikazivanjem etnografskih izvještaja o kenijskoj gorštačkoj zemlji, autori otkrivaju kompleksno gledište fenomena koje Zapad općenito povezuje s divljinom. Za Bantu, divljina koja znači proširivanje ljudskog životnog prostora kroz složne socijalne akcije prije negoli kroz indivi-

dualne inicijative, može biti i jest vođena društvom. Tradicionalno je Bantu mišljenje suprotno konceptu divljine kao sačuvanog (konzerviranog), upravljano prostora ispunjenog turistima i rekreativcima. Ono obuhvaća koncept divljine kao divlje zemlje u kojoj se ne inzistira na individualnim kontaktima, ali se zahtijeva udruživanje s divljinom kao socijalnom aktivnošću. Takva aktivnost podrazumijeva, recimo, da gotovo sve šume imaju poseban duhovni odnos sa čovječanstvom, dok samo neko drveće ima poseban odnos s Bogom.

John M. Gowdy i Peg R. Olsen raspravljaju o budućim problemima s neoklasičnom environmentalnom ekonomijom u članku *Further Problems with Neoclassical Environmental Economics*. Oni pokazuju zasluge neoklasične environmentalne ekonomije i razmatraju alternativne pristupe. Osnovni postulati neoklasičnog modela kao — prema mišljenju dvojice autora — idealnog stajališta, nekompatibilni su s environmentalnom održivošću.

Danne W. Polk u članku pod naslovom *Gabriel Marcel's Kinship to Ecophilosophy* (Srodstvo Gabriela Marcela s ekofilozofijom) usredotočena je na značenje rada Gabriela Marcela koji je proveo većinu svoga života proučavajući fenomenologiju ljudske intersubjektivnosti. On je otkrio stupanj do kojeg autentična ljudska zajednica ovisi o odnosima koje ima s ne-ljudskom prirodom. Objašnjavajući Marcelovu kritiku tehnologije, isto kao i njegovu fenomenologiju religije, Polkova pokazuje bliskost do koje Marcelova filozofija pristupa postojećem egalitarnom odgovoru radikalnog ekološkog pokreta. Prema mišljenju Polkove, Marcelovo pisanje zagovara prevladavanje antropocentrizma kojeg on naziva »kozmo-centrizmom«, zastupajući egzistencijalni stav prema prirodi, koji se prepušta »svetosti« svih bića, kao i bioregijama unutar kojih sva bića Zemlje dijele sakramente života.

Ralph R. Acampora u članku *Using and Abusing Nietzsche for Environmental Ethics* raspravlja o upotrebi i zloupotrebi Nietzschea za environmentalnu etiku. Smatra da je Max Hallman krivo interpretirao Nietzscheovu filozofiju, uspostavivši Nietzschea kao prototip dubinskog ekologe. Oспорavajući Hillmanov glavni interpretacijski zahtjev kao i njegove zaključke, Acampora smatra da Nietzsche NIJE »biosferički egalitaran«, nego prije »aristokratski individualističan visoki humanist«. Autor zaključuje da ekofilozofi trebaju izraziti hermeneutički oprez pri bilo kojem pokušaju prilagođavanja Nietzschea za environmentalni etički dizajn.

Deane Curtin u članku *Dogen, Deep Ecology, and the Ecological Self* (Dogen, dubinska ekologija i ekološko sebe) bavi se reformulacijom koncepta »sebe« koji je srž projekta dubinske ekologije. U traženju sadržajnijeg razumijevanja sebe dubinski ekologisti često nalaze inspiraciju u Budhinoj filozofiji i posebno filozofiji japanskog budističkog filozofa Dogen. Curtin tvrdi da premda Dogen dijeli nedualistički, neantropocentrički okvir s dubinskom ekologijom, njegova je fenomenologija sebe duboko »u svadi« s raširenim utemeljenjem sebe u literaturi dubinske ekologije, a shvaćanje »sebe« sličnije mu je jednoj verziji ekofeminizma nego dubinskoj ekologiji.

Ovaj broj časopisa nosi sljedeći pregled novih publikacija: Michael Zimmerman et al., eds., *Environmental Philosophy*; Peter C. List, ed., *Radical Environmentalism*; Susan J. Armstrong and Richard G. Botzler, eds., *Environmental Ethics: Divergence and Convergence* i Joseph R. Des Jardins, *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*

Treći broj (Fall 1994, Volume 16, Number 3) sadrži šest članaka, od kojih su četiri rasprave, tri recenzije i dva komentara.

R. Edward Grumbine bavi se mudrom upotrebom divljine i održivog razvoja u

članku pod naslovom *Wildness, Wise Use, and Sustainable Development*. Ideja o divljini u Sjevernoj Americi prekrivena je, prema ovom autoru, tekućom ideologijom, koja je opterećena ohrabrivanjem radikalne podjele između ljudi i prirode, pa je neadekvatna da bi služila zaštiti bioloških različitosti. Kao alternative zapadnom konceptu divljine, nude se održivi razvoj i »mudra upotreba« divljeg zemljišta. Autor tvrdi da je »mudra upotreba« divljine radikalno utilitarna opcija, a da zamjenjivanje ideja održivog razvoja zaštitom održivog krajolika može bolje služiti i divljini i ljudskim projektima. Naša svrha u zaštiti divljine nije sačuvati prirodu ili je popraviti, nego naučiti smisao ograničenja od nje (prirode) i nakon toga modelirati kulturu.

Robert R. Higgins piše o rasama, zagađivanju i gospodarenju prirodom u članku *Race, Pollution, and the Mastery of Nature*. Ovaj autor potkrepljuje tvrdnju da rasne nepravde i environmentalne štete imaju duboke kulturne izvore. Oba fenomena izraz su dominantne kulturne etike i plana gospodarenja prirodom. Projekt gospodarenja prirodom zahtijeva discipliniranje »ljudske prirode« u kontekstu društvene moći s namjerom da se dominira »izvanjskom« ili »vanjskom« prirodom za svrhe proizvodnje i potrošnje. Pri discipliniranju ljudske naravi, etike i prakse rada i spola uzgojile su represiju posebno nad afričkim Amerikancima. Rasno »drugi« bilo je historijski segregirano u američkom društvu kroz tabue socijalnog zagađivanja. Prakse socijalnog zagađivanja, zauzvrat, olakšavale su, prema mišljenju ovog autora, zagađivanje okoliša, što se čini manjom prijetnjom bijelim centrima moći. Ova prilagodba socijalnog i zagađivanja okoliša izražena je u sintagmi »primjereno zagađivanje prostora«. Pokušaji da se shvate i isprave rasne environmentalne nejednakosti tonut će, tvrdi ovaj autor, sve dotle dok se ne prepoznaju i ne izazovu dublje kulturalne veze. Štoviše, pokušaji da se redefinira environmental-

no benigno »sebe« u američkom kontekstu traži da se suprotstavi i prevlada historijski »drugo« rase.

James W. Nickel i Eduardo Viola u raspravi o integriranju environmentalizma i ljudskih prava – *Integrating Environmentalism and Human Rights* – zastupaju gledište da environmentalni i pokreti za ljudska prava trebaju pridonositi jedan drugome. Environmentalisti mogu pridonijeti »ozelenjivanju« ljudskih prava dajući pokretu za ljudska prava mogućnost prepoznavanja prava na siguran okoliš, percepcije ljudi kao dijela prirode i razmatranja ideje o zahtjevima prirode. Pokret za ljudska prava, pak, može pridonijeti da environmentalisti spoznaju kako imaju jake razloge podržati prava za političku participaciju, oslobođenje od nasilja, procese donošenja zakona itd.

William O. Stephens u raspravi *Stoic Naturalism, Rationalism, and Ecology* (Stoički naturalizam, racionalizam i ekologija) razmatra Cheneyevu tezu da postoji veza između starog stoicizma i dubinske ekologije, smatrajući da je ona historijski neuteemeljena i konceptualno neodrživa. Iako ne omogućuje osnovu za suvremenu environmentalnu etiku, stoicizam, prema mišljenju ovog autora, sadrži neke vrlo plodne etičke koncepte.

Knut A. Jacobsen pod naslovom *The Institutionalization of the Ethics of "Non-Injury" towards All "Beings" in Ancient India* raspravlja o institucionalizaciji etike »nepovređivanja« usmjerene prema svim bićima u staroj Indiji. Načelo nepovređivanja živih bića (*ahimsa*) izvorno je bilo pravilo ljudskog obuzdavanja u interakciji s prirodnim okolišem. Autor uspoređuje dva diskursa odnosa između ljudi i prirodnog okoliša u staroj Indiji: diskurs svećeničkog žrtvenog kulta i diskurs odricanja. U žrtvenom su kultu sva živa bića konceptualizirana kao hrana. Odricatelji su se suprotstavili ovoj koncepciji i favorizirali etiku nepovređivanja prema svim bićima (biljkama, životinjama itd.), što je značilo

da nijedno živo biće ne treba biti hrana drugome. Etika nepovređivanja pripisuje krajnju vrijednost svakom pojedinom živom biću. Vegetarijanizam je postao popularna prilagodba ove etike. Da bi pokazala nesebično izvršavanje nećijih dužnosti za dobrobit funkcioniranja prirodnog sustava i kao kritika individualističke etike nepovređivanja, razvila se holistička etika. Dramatične promjene u etici stare Indije sugestivne su kao mogućnost dramatičnih promjena u environmentalnim etikama danas, smatra autor.

J. Fabel raspravlja o environmentalnoj etici i pitanju kozmičke svrhe – *Environmental Ethics and the Question of Cosmic Purpose*. U kontekstu ranijih gledišta Johna Haughta, autor tvrdi da nova znanost treba odustati od pesimističnog gledišta zamjenjujući ga koncepcijom kozmosa kao samoorganizirajućeg *genesis*.

Ovaj broj donosi sljedeće nove publikacije: Greta Gaard, ed., *Ecofeminism, Women, Animals, Nature*; Calvin Luther Martin, *In the Spirit of the Earth* i Martin Lewis, *Green Delusions*. Broj je nadopunjen i dvama komentarima: Frederika Kaufmana, *Warren on the Logic of Domination* te Rona Ericksona, *On Environmental Virtue Ethics*.

Posljednji broj (*Winter 1994, Volume 16, Number 4*) donosi sedam članaka, od kojih su četiri rasprave i dvije recenzije.

U članku Kerrya H. Whitesidea *Hannah Arendt and Ecological Politics* autor je mišljenja da Arendtino razumijevanje društva produbljuje »zelenu« kritiku produktivizma. On smatra da Arendt razotkriva skrivene veze između životno–održavajućeg rada i svjetovno–uništavajućeg nagona za potrošnjom te da jedna »arendski« inspirirana ekološka politika treba uvijek imati na umu međuovisnost ljudskih vrijednosti i sveobuhvatnost prirodnog poretka.

David W. Kidner, pitajući se zašto je psihologija nijema na environmentalnu krizu – *Why Psychology Is Mute about the Environmental Crisis* – ustvrđuje da je

psihologija dugo šutjela o destrukciji okoliša, koja se pojavila kao posljedica ljudskog ponašanja. Autor sugerira da su ideološke predrasude koje podupiru disciplinu slične onima tehnološko–ekonomskog sustava koji je uvelike odgovoran za degradaciju okoliša. Psihologija je, u nedostatku historijske perspektive glade promjena savjesti, nesposobna, prema mišljenju ovog autora, pridonijeti učinkovitosti ekološke rasprave, sve dok ne locira sebe historijski i ideološki, da bi mogla ponuditi adekvatnu psihološku analizu uništavanja okoliša.

Michael Bruner i Max Oelschlaeger raspravljajući o retorici, environmentalizmu i environmentalnoj etici – *Rhetoric, Environmentalism, and Environmental Ethics* – dolaze do spoznaje da rast environmentalne etike kao akademske discipline nije bio povezan ni s jednim kulturalnim pokretom prema održivosti. Budući da ekološka degradacija pouzdano raste, ta situacija nameće pitanja djelotvornosti ekofilozofske rasprave.

John Patterson bavi se environmentalnim krepostima Maora – *Maori Environmental Virtues*. Standardni izvori maorske etike jesu tradicionalne pripovijetke. One predočavaju sve stvari u okolišu kao dijeljenje zajedničkog porijekla predaka i kao takve teže da pokažu kreposti poštovanja i odgovornosti za druge. Autor kratko objašnjava environmentalne kreposti Maora i iz njih skicira neke poruke za svijet u širem smislu.

Michael LaBossiere u raspravi o tijelu i okolišu – *Body and Environment* – obrazlaže svoj bio–uvjet da je moralno krivo zagađivati ljudska tijela ako je i samo pod uvjetom da je moralno krivo zagađivati okoliš. Argument za svaki uvjet jest po analogiji: zagađivanje jednog tipa analogno je zagađivanju drugog tipa u moralno uvažavajućim odnosima.

Gleen McGee raspravlja o relevantnosti Foucaulta za etiku okoliša Whiteheada – *The Relevance of Foucault to Whiteheadian*

Environmental Ethics. Whiteheadova environmentalna etika koja se, kako McGee kaže, bavi uranjanjem ljudskog moralnog djelovanja i environmentalne etike u prirodni svijet te moralnim prosuđivanjem akcija u kontekstu složenih vrijednosti prisutnih u društvima, koja on naziva *aktualne okolnosti* – *occasions* – upućuje na niz zanimljivih značajki genealogije vrijednosti koje prekrivaju institucije Michaela Foucaulta. Ipak, whitehediansko značenje environmentalne etike premašuje Foucaultov rad, prema mišljenju ovog autora, stoga što Whitehead pridaje veće značenje mogućnostima odgovornih ljudskih akcija u okolišu.

Michael V. McGinnis u raspravi o mitu, prirodi i birokratskom iskustvu – *Myth, Nature, and the Bureaucratic Experience* –

govori o dualizmu između ekonomističke i antropocentričke perspektive, koji se odražava u idealu birokratskog iskustva. Birokrat živi od mita o ljudskoj sposobnosti da nadzire prirodu. Eko-mit, pak, koji se razvija, nudi tek jedan način prevladavanja dominantnog birokratskog mitskog iskustva. Taj mit je ipak »bolji«, jer bivajući nedualističkim, nudi perspektivu političkog društva u harmoniji s prirodom, smatra autor.

Na kraju časopis donosi kratke recenzije dvaju novih bibliografskih izdanja: Arnold Berleant, *The Aesthetics of Environment* i Christopher D. Stone, *The Gnat Is Older than Man*.

Branka Bjelac